

« ԳԱՄԱԳՏԱԿԱՆ »

Գիտական աշխարհը այս տարի կը բոլորէ Պահլաւանութիւններու տոհմէն սերած փառաւոր իշխան ու գիտուն՝ Գրիգոր Մագիստրոսի ծննդեան հազարամեակը:

Գրիգոր ծնած է 990 թուին, Ամի քաղաքի Պահլաւանութիւններու տան մէջ: Ամոր հայրն է Վասակ Պահլաւունի, իսկ որդին՝ Վահրամ, որ յետագային դարձաւ Կաթողիկոս՝ Գրիգոր Բ. վկայասէր վերանուանումով:

Մամուկ տիովք, Գրիգոր սէր ուներ գիտութեանց հանդէպ: Ան շարունակ զբաղուէր է ուսմամբ: Ուսման իր ծառաւ հոգին յազեցուցած է ամծամձրոյթ ընթերցմամբ: Այս ամիսնց մշակը ծանրաբեռնուած է գիտութեան բազմաթիւ ճիւղերով: Ինքնագրգացման հետամուտ Մագիստրոսը իւրացուցած է իր ժամանակի գիտելիքները՝ դառնալով իր շրջանի ամենակարկառուն դէմքերէն մէկը:

Ամոր հետաքրքրութիւնը չէ սահմանափակուած լոկ եկեղեցական, կրօնական գիտելիքներով (Ս. Գիրք, եկեղեցական հայրերու գրուածքներ են): Գիտութեամբ իր ամձը լուսաւորելու պահանջքն ու մարմաջը զինք առաջնորդած են դէպի արտաքին գիտութիւններ, ինչպէս՝ բժշկութիւն, թուաբանութիւն, երկրաչափութիւն, աստղաբաշխութիւն, երաժշտութիւն եւայլն:

Գր. Մագիստրոս մեզի կը ներկայանայ իբրեւ ազգասէր, կրօնասէր եւ հայ եկեղեցւոյ մեծ պաշտպան: Հայ եկեղեցւոյ պատմութենէն մեզի յայտնի է թէ ինչպէս Մագիստրոսի շրջանը խառն էր՝ կրօնական գաղափարախօսութեանց յայտնումով: Մագիստրոսն է առաջ (Բ. դար), հայոց հողի վրայ ծնունդ առած էր Պաւլիկեան շարժումը: 873 թուին, Պաւլիկեան աղանդաւորներու ահռելի ջարդին ամփոքապէս յաջորդեց Թոմարակեցիներուն աղանդը: Այս մոր մտաւոր հոսանքը կուգար ժխտելու Հայ եկեղեցւոյ մուխրապետական կարգը, խորհուրդները, Քրիստոսի աստուածութիւնը, պաշտամունքները եւ եկեղեցական ընդհանուր կարգնուսարգը: Այս գաղափարախօսութիւնը անկասկած կը կացնահարէր Հայ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը, մուխրականութիւնը, կը սրբապղծէր աւանդական հաւատոյ հանգանակը ու կ'ոտմակոխէր Հայ եկեղեցւոյ իրաւունքը: Այս աղանդին մպատակն էր Հայ եկեղեցիէն ներս հիմնական փոփոխութիւններ մտցնելով « բարեկարգել » կամ « վերամոտրոգել » գԱյն:

Այս շրջանին է որ հանդէս կուգայ Հայ եկեղեցւոյ կորովի պաշտպան Գր. Մագիստրոս: Իբրեւ Միջագետքի կուսակալ, Ան զինուորական խիստ ճնշմանց կ'ենթարկէր աղանդաւորներուն. կը քանդէր ամոնց Թոմարակեան աղանդակ գիւղը եւ հալածելով դուրս կը շարունակէր իրենց « Ծնվամք »-էն: Մագիստրոս ոչ միայն զինու զօրութեամբ այլեւ բանի կը պայքարի ամոնց դէմ: Իր թուղթերուն մէջ կան յիշատակութիւններ ու ձաղկիչ խօսքեր ամոնց պիղծ գործունէութեանց մասին:

Գր. Մագիստրոս Հայ եկեղեցական մատենագրութեան մէջ ծանօթ է իբրեւ այր պատկառելի ու շնորհալի, ի իմաստութեամբ ու ամհատականութեամբ: Ան ձգած է մեզի բազմաթիւ թուղթեր (շուրջ 88 հատ), որ եւ հրատարակուած են Կ. Կոստանեանցի կողմէ 1910 թուին, Ալեքսանդրապոլ: Ունի մաւել չափածոյ երկեր եւ ներքողներ: Իր չափածոյ գրութեանց մէջ մշամաւոր է « Հազարտողեան »-ը, որ գրուած է ոտանաւորի ձեւով եւ բաղկացած է 1016 տողերէ:

Գրիգոր Մագիստրոս յայտնի է մեզի մաւել իր ուսման ծրագրով, որ կը բաղկանար պէսպէս գիտութիւններէ՝ աստուածաբանութիւնն ունենալով իբրեւ բարձրագոյն ու գերազանց գիտութիւն կամ ուսումը: Ան զգացած է կարիքը մոր մեթոտներով կիրքեր գրելու (հեղինակած է « մեկնութիւն Քերականին ») եւ թարգմանական աշխատանքով հայութեան ծանօթացնելու օտար (յատկապէս՝ յոյն) ժողովուրդներու մշակութային մուանումները: Տրամաբանութեան, երկրաչափութեան եւ այլ մարգերուն մէջ կատարած է կարեւոր թարգմանութիւններ: « Եւ եթէ տակաւին կամեսցի Տէր երակարամալ մեզ ի կենցաղումս » գրած է Մագիստրոս, ուրիշ բաներ եւս կը ծրագրէ թարգմանել՝ « Յունաց եւ Ասորաց »:

Մագիստրոսի գրական վաստակին մէջ պատկառելի տեղ կը բռնեն ամոր թուղթերը:

Մեր իրականութեամբ մէջ այս գրական սեռը համեմատաբար մօր է: Ամօր թուղթերը մէկական մամակներ են ուղղուած զանազան անձանց, ինչպէս՝ աշակերտներու, եկեղեցականներու, ծածկներու եւ: Ամօր մէջ արծարծուած միւթերը ընդհանրապէս սերտ աղետ ունին գիտութեամբ, գրականութեամբ ու քաղաքականութեամբ հետ: Իր գրութիւններէն յայտնի է որ մեր աղջնէ կանգնած է մտքի տիտամ մը՝ խորասոյգ մտքերով, իմաստալից գաղափարներով, արժէքաւոր խորհրդածութիւններով ու վերլուծութիւններով: Մագիստրոս իր թուղթերում մէջ կը սիրէ « պուետիկոսէ » , ոչ բանաստեղծել իմաստով, այլ՝ իմաստասիրել) : Իմաստասիրելու մէջ այս մեծ ու ամմրցելի վարպետը ապշեցուցիչ տեղեկութիւններ կը յայտնէ բնութեամբ տարերքի ու կեանքի զանազան երեւոյթներում մասին: Գիտութիւնները (բժշկագիտութիւն, տիեզերագիտութիւն, կենսաբանութիւն, երաժշտութիւն եւլ.) միշտ հիմնական առաջը կը կազմեն իր իմաստալից ու բովանդակալից թուղթերում: Ամօր մէջ հեղինակը կը « պուետիկոսէ » եւ մեզի կը յայտնէ իր հայեացքն ու տեսակետը, զգացումն ու գաղափարը: Ամ քաջ տեղեկ է իր գրած միւթերում մասին: Ամ իր խօսքը կը սիրէ համեմել կենդանի օրինակներով եւ ակնարկներով, որոնք սովորաբար քաղուած են հիմ յունական առասպելներէն, դիցաբանութենէն, բժշկագիտութենէն, Ս, Գիրքէն ու Հայոց պատմութենէն: Իր թուղթերը ցոյց կուտան ման որ ամ զօրաւոր տրամաբանող է, քաջ ու հմուտ վիճող: Իր կեցուածքին մէջ խրուխտ է ու ամկում: Պարտուելու ամբն-դունակ այս գիտունը իր տեսակետները եւ կարկածները կը հիմնէ գիտութեամբ ընձեռած տուեալներում վրայ: Տրամաբանութեամբ հետ զգացում չխառնող այս « պուետիկոս » գիտէ միտքերը դասաւորելու, համոզելու, եւ իր դիմացինը իմաստում բանի պարտութեամբ մատնելու գաղտնիքը: Երբ խնդրոյ առարկան ճշմարտութիւնն է ու ամօր բացայայտումը, ամ չունի երկիւղ. իր համարածն ու յախումն մկարագիրը ի գործ կը դնէ ճակատամարտելու, ամխմայօրէն ըմբռնատելու, հեզմելու եւ այլամելու ամէն դասակարգի ու սեռի մարդիկ: Ամէնքիս յայտնի է եփերէն Եպիսկոպոսին վրայ կատարուած զայրալից սպառնալիքներէ՝ գիտութեամբ մէջ խօսք չունենալու, խուց ու խրճիթ քաշուելու եւ սաղմոս ասելու. ապա թէ ոչ՝ « մամնիմ պէս կը մմուի » :

Մագիստրոսի թուղթերում կեցում մութ է ու ամմատչելի: Խորապէս ազդուած է Յունաբան գործիչներում կազմած մորահմար բառերէն ու դարձուածքէն: Հիմ Յունաբանի ազդեցութիւնը զգալի է ամմուրէր: Ամօր ոճային առանձնայատկութիւններն են՝ մտքի յստակութեամբ պակասը, խրթնութիւնը, « համմիշներու կուտակումը եւ բաղաձայնոյթը », հիմ ու ամգործածելի դարձած բառերու լիառատ կիրարումը, Բովանդակութեամբ մորու-թիւնը եւլ.:

Մագիստրոսի դժուարահասու ոճը բացայայտող դասական օրինակ է ամօր մշամաւոր « Գամագտական Թուղթ » : Այս մամակին բուն վերմագիրն է՝ « Բան իմաստասիրական գորասացեալ է մեծի փիլիսոփային Գրիգորի Մագիստրոսի Պաղլաւունոյ յիւր ամուն » եւ ուղղուած է մի ոմմ յոյմ դպիր կիրակոսին: Թուղթին սկզբմաւորութիւնն է՝ « Գամագտական Գեղամամ շոհացեալ՝ քեզ յայդմ պատահեալ տառի տարակոյս տատամական, տրոհել գտարբերումն կասկածման. . . » :

Նախքան այս թուղթին բովանդակութեամբ անցնիլը, կ'արժէ երկու խօսք ըսել ամօր կազմութեամբ ու ամօր շուրջ կատարուած ըմմութեամբ մասին:

« Գամագտական » յը ծայրամուն է եւ ունի ընդամէնը 15 տուն: Այս թուղթով զբաղուած են Հայկազեան բառարանի յարգելի հեղինակները. բայց քանի որ թուղթին մէջ « լի են ամիմամալի բառք, գորովք զանց արարաք », գրած են ամոմք: Այնուհետեւ, բանասէր Հայր Գաթրնեան ձեռնարկած է Մագիստրոսի թուղթերում մեկմբամման: Ամ կը խոստովանի որ այս թուղթերը, եւ յատկապէս « Գամագտական » յը « համմարեղք ամգամ եւ հմտագոյնք չէին կրմար ըստ արժամունյմ հասկմալ » : Երրորդ խօսող բանասէրը Հայր Յակովբոս Տաշեանն է. իմք եւս կ'ընդունի այս թղթոյմ մտքին ամյայտ ու ամիմամալի ըլլալը: Վերջապէս եւ « Գամագտական » ով զբաղուած է յայտնի բմագրագէտ ու հմուտ բանասէր Նորայր Բիւզանդացին: Ահա թէ ի'նչ կը գրէ ամ. « Զ'ամիմամալի համարեալ « Գամագտական » յիս մեկմութիւն՝ գոր թերեւս ոչ որ պիտի կարենայ գտնել, տուած է մոյմ իմքմ Գր. Մագիստրոս ի շարի իւր մամականունյմ » : « Գամագտական » յի թարգմանութիւնը, Մագիստրոսի իսկ կողմէ կատարուած, գտնուած է ուրեմն Նորայր Բիւզանդացիի կողմէ: Նորայր այս թուղթին հարեւանցիօրէն ծածօք եղած է թերեւս իր աշակերտական տարիներէն ի վանս Ս. Ղազարու: 1896 թուին, Բիւզանդացին պատահամբ կը համդիպի միայն վեց տուններում թարգմանութեամբ. « մեկմութիւն հետագայ իմմ տանքմ որ կը կապեն Մագիստրոս՝ ամյայտ է դեռ եւս. հմար է թէ գտնուի եւ այն ի լաւագոյմ ձեռագրի, կը գրէ Նորայր:

« Գամագտական »-ին գրութեան բուն շարժառիթը յոյժ դպիր (որ է՝ բանիմաց, գիտուն, քերականագետ) Կիրակոսին մէկ դասախօսութիւնն է ի ներկայութեան Մագիստրոսի եւ « իմաստնոց եւ ամօտից բազմութեան »։ Կիրակոս դպիրը յանդգնած էր նաեւ եւ « մարդկային բնութեան ախոռդեացն [ստամոքսներու] ներգործութեան » մասին եւ յայտնած էր այն թիւր կարծիքը որ ստամոքսը ի բնէ տկար անօթ մը ըլլալով « գոյգնա-բեղուն նաշակս իւր զարէ արիւնացուցանել եւ բաշխել »։

« Այս Կիրակոս Յոյժ Դպիր » նամակին մէջ Մագիստրոս կը յանդիմանէ յոյժ դպիրը, որ հակառակ իր գաղափար վիճակին, թերեւս կը զբաղի « տղայական ու խակագոյն խնդիրներով »։ Ի հակաճանաչութիւն Կիրակոսին արտայայտած մտքերուն, Մագիստրոս կը պնդէ ու կ'ապացուցանէ որ ստամոքսը տկար չէ, այլ՝ զօրաւոր։ « Եթէ փամաք (տկար, խեղճ) եւ վտիտ անդամոյն ախոռդիքն (ստամոքս), զհարգ զայսպիսի ներգործութիւն տնէ եւ տոկայ արբանեկէ, յայսմ յոյժ մանկական եհաս քեզ տարախոհումն (անպիտան մտածում) ոչ գիտես եթէ ստեղծիչն ոչ զմա վտիտ եւ փամաք եւ յոռին քան զայլսն ստեղծ... այլ սա յոյժ զօրաւոր եւ քաջուղեղապէս ունի զիւրմ բաղկացութեան զօրութիւն...»։ Ապա կը շարունակէ խրատելով. « Եթէ կամիցիս ի ծերութեանդ զմանկանմ այժմ ուսանել, ընթերցցիս զմատենան Գաղիանոսի, զՍիսալիոսին, զԳրիգորին Նիւսեան...»։ Հայ իշխանը զարմացած կը հարցնէ յոյժին թէ ինչո՞ւ անպայման զգամշացած է մարդկային ստամոքսով եւ ոչ թռչուններով, որ ամէն տարի իրենց փետուրը կը փոխեն։ Նաեւ « զի՞ ոչ սքանչաճս կալաւ զքեզ սակս ճմնղկոյ եւ կամ այլոց տկարագունիցն հաւուցն, բայց միայն մարդոյս եւ այն ախոռդեացն որ յինքեան ըստանցնել քերէ զերկնի եւ զերկրի զօրութիւն, մանաւանդ վասն որոյ ստեղծաւ իսկ »։ Յետոյ յուսկ, իբրեւ եզրափակում այս առաջին նամակին, Մագիստրոս կ'ըսէ. « Որք ոչ զախոռդեացն զարութիւնս իմանամ, զհա՞րգ աստուածաբանութեան զինքեանս կարող կարծեն Գոյ։ Որք յաղջամղջին տեղէ ելով եւ ի խաւարչտին այն ինչ յարեզակն հայել ձեռնարկեն որք ի նոյն ժամուն կուրաման »։

Յոյժ դպիրը անշուշտ դժուարացած է հասկնալ միտքին այս նամակին եւ խնդրած է Մագիստրոսէն որ պարզ ու հասկնալի լեզուով գրէ իրեն համար։ Այս նկատողութեան վրայ մեր Մագիստրոս իշխանը զայրացած է որ յոյժ մը յանդգնած է զինք խրթնաբան համարել։ Ի հեճուկս յոյժին, Մագիստրոս հանդէս եկած է իր բ. թուղթով՝ « Գամագտական »-ով՝ առ ի ցուցադրութիւն իր կարողութեանը եւ հմտութեանը՝ խրթնաբանութեան արուեստին մէջ։ Այս թուղթին վրայ, խեղճ յոյժ դպիրը, անզօր եւ անօգնական, ընդունած է իր անգիտութիւնը ու հայցած Մագիստրոսէն մատչելի լեզուով մը իր միտքը յայտնել։ Բիւզանդացին կը վերջացնէ այս զանշտական խաղը ըսելով. « Մագիստրոս այլ՝ արգահատելով Կիրակոսի - եւ մեր յետոցս - տգիտութեան՝ յաջորդ թղթատարաւ կը յղէ նմին զգանկալի մեկնութիւնն »։ Այսպիսով, « Գամագտական Գեղանամ շոհացեալ »-ը կը դառնայ « Յաղթող վայելչական ճեմեալ »։

« Գամագտական »-ի առաջին վեց տուններուն բովանդակութիւնը հիմնականին յոյժ դպիրն տգիտութիւնն է ու անկարողութիւնը՝ երեւոյթներուն ներթափանցելու, ճշմարտութիւնը որոնելու եւ իմանալու։ Վեցերորդ տունը կը թուի բաւական վիրաւորական ըլլալ հեք դպիրն, որովհետեւ այնտեղ յստակօրէն կ'ըսուի « Թերեք գթորակողութիւն տրոհիցես »։ որ է՝ եթէ երբեւէ ձգես թշուառութիւնը (իմա՝ մտքի) եւ ընդունիս որ խեղճ, փուն ու անգէտ ես, այդ ժամանակ քեզի « աւետաւոր », կ'ըլլամ եւ « ի հուսկիցս կարծիցդ », որ է՝ « ի վերջին տգիտութենէ » քեզ դուրս կը համեմ։

Մեզի ծանօթ չէ դժբախտաբար թէ յոյժ դպիրը այնուհետեւ քաջութիւնը ունեցա՞ւ հրապարակաւ եւ ի մասնաւորի ի ներկայութեան Մագիստրոսի բանախօսելու։ Պատասխանը պարզ է։

« Գամագտական »-ը միակ թուղթը չէ որտեղ զործածուած լեզուն մթին է ու խրթին։ Մագիստրոսի մնացեալ միւս թուղթերն ալ դժուարիմանալի են։ Ոմամբ ուղղուած են « առ հեղզս » (ծոյլերուն), որպէսզի գիրենք աշխատանքի լծէ. ուրիշներ դրկուած են իր որդւոյն՝ Վահրամ Վեստին։

Մագիստրոսի արժանիքը անտարակոյս համակողմանիօրէն զարգացած ըլլալու մէջ կը կայանայ։ Ժ.ԺԱ. դարերու գրական հորիզոնին վրայ Ան փայլեցաւ իբրեւ անմամտօրէն հաւատարիմ հայ իշխան, գիտութեան պաշտպան եւ Հայ եկեղեցւոյ ջատագով։

Մանուկ Աբեղեանի զմահատականով, Գրիգոր Մագիստրոս հանդիսացաւ մեր « վաղ վերածնութեան շրջանի լատգոյն ներկայացուցիչը » եւ եղաւ « իսկական Լուսաւորական գործիչ » մը։

Հայ իշխանը վախճանած է 1058 թուին։

Բիւր յարգանք Անոր անթառամ յիշատակին։

Զեմոր Բնյ. Նալպանտեան